

A paradigmaváltásról

Novák Zoltán

MIT TANULHATUNK

Minden ország számára fontos, hogy tanuljon más országok pozitív példáiból. Elemzőknek is fontos, hogy figyelemmel kövessék más elemzők munkáit. E gondolat jegyében született "Mit tanulhatunk?" című sorozatunk, amellyel a jövőben viszonylag gyakran jelentkezünk.

„alapvető célom az,
hogy megváltoztassam
ismert tényekről alkotott képünket
és azok értelmezését”

Az az állítás, hogy a világrend átalakul, és egy globális korszakváltás kellős közepén vagyunk, mára már olyannyira közhelyes gondolat, hogy lassan ki se lehet mondani pironkodás nélkül. Azt persze mindenki érzi, hogy a világunk kilépett az 1990 óta kivájt medréből, és az az érzet is erősödik, hogy oda visszaterelni nem lehet, soha már.

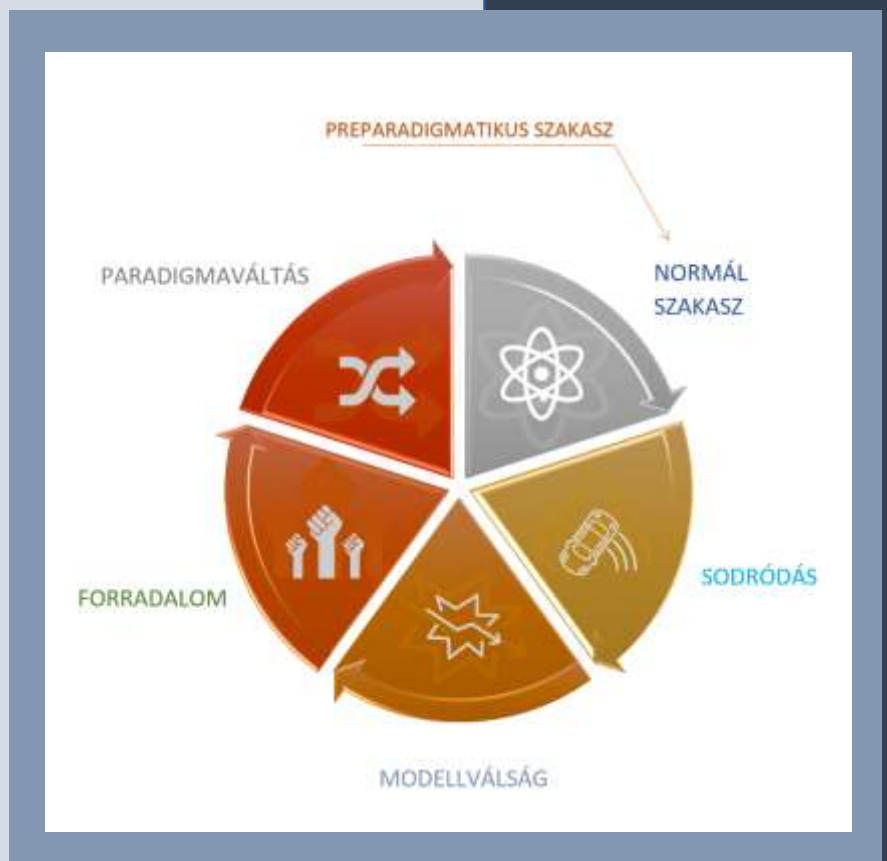
Thomas Kuhn: amerikai tudományfilozófus, történész, fizikus. Legjelentősebb műve *A tudományos forradalmak szerkezete* a 20. század egyik legnagyobb hatású gondolkodójává tette. Hozzá kötődik a paradigma mai értelemben használt fogalma. Forradalmasította a tudománytörténetet és a tudományfilozófiát, azzal, hogy zárójelbe tette tudományos haladás hagyományos – kumulatív – felfogását. Pályája vége felé azonban Kuhn saját paradigmaváltáson ment keresztül, a történeti tudományfilozófiáról az evolúciós filozófiára váltott.

Ebben a képletben az ismeretlen változó az, hogy ennek a folyamatnak mi a dinamikája és milyen a valódi mintázata. Itt jön a képbe Thomas Kuhn, akinek az életműve voltaképpen mindvégig a változás körül forgott; a tudomány területén vizsgálta hogyan fordul ki a négy sarkából a világ – újra meg újra. Ha változás természetére összpontosítunk, akkor nemcsak azt a tanulhatjuk meg Kuhntól, hogy hogyan helyezük magát a kontextust (például a tényezőket/résztvevőket kölcsönhatásait) a vizsgálódás középpontjába, de magát a szemléleti alapállást és a kategória-készletet is érdemes magunkévá tennünk. Ugyanis a fogalomkészlet és a megközelítés alkalmazása nemcsak a tudomány-szociológiában és történeti húrozású tudományfilozófiában, hanem a (világ)politikai térben is célravezető lehet, legalább annyiban, hogy a megfelelő kérdéseket tegyük fel.

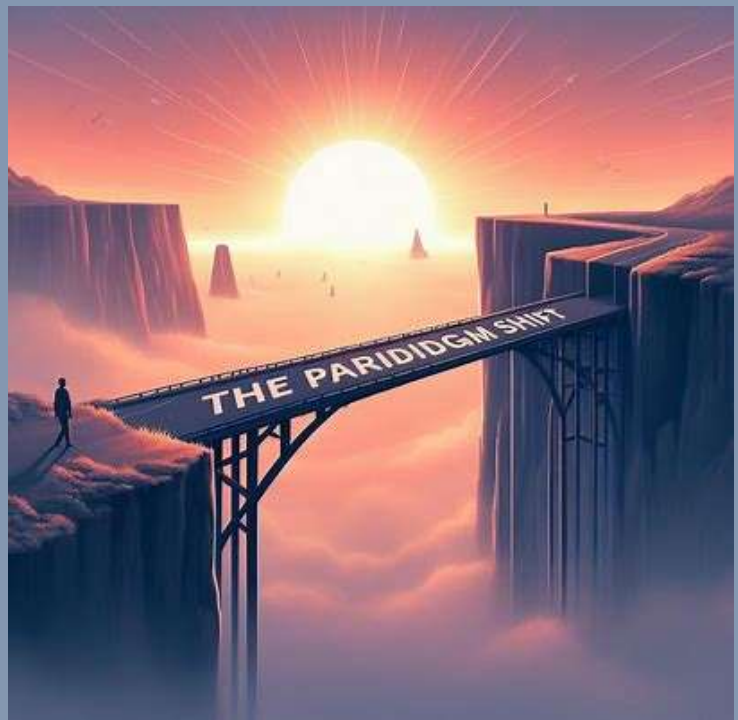
Kuhn a paradigmákról alkotott paradigmáját a természettudományokra alapozta, a társadalomtudományokat – ahol mindig különböző nézetek versengenek egymással – egy az egyben preparadigmatikus szakaszba osztotta. Természetesen akadtak kutatók, akik a társadalomtudományok terén is hasonló ciklikusságot véltek felfedezni, értelemszerűen azzal a kikötéssel, hogy a normál szakaszban sohasem válhat egyetlen paradigma sem annyira dominánssá, mint a reáltudományok esetében.

Annál is inkább mert a politikatudomány (más tudományágakhoz hasonlóan) már nem egyszer megkísérelte integrálni az interpretációs eszközrendszerébe, ami azért kézenfekvő, mert Kuhn maga is több ponton utalt arra, hogy modellje alkalmas lehet a tudomány-szociológián kívüli alkalmazásra is. Kuhn alapállítása ugyanis, hogy a tudomány időbeni fejlődése ciklikus – tehát nem lineáris, nem felhalmozó. A szerző hat szakaszt különböztet el ennek a körforgásnak. Van egy preparadigmatikus időszak (tulajdonképpen ezt a szakaszt Kuhn nem is tekinti a ciklus részének), ami-

kor a paradigmák rivalizálása a jellemző, ahány kutató/műhely annyi paradigma. Aztán a „normál” szakasz következik, amelyben valamelyik paradigma uralkodóvá válik, és kijelöli az adott diszciplína normarendszerét, a megismerés elméleti kereteit, és

mindenki, aki ezeket a kereteket figyelmen kívül hagyja, az kívül találja magát a tudományos szcénán. Ezt követi a "sodródás" szakasza, amikor az adott paradigma eléri önnön határait, már nem képes saját metodikájával magyarázatot adni a felvetődő tudományos dilemmákra. Ezután jön a „modell-válság” szakasza, amikor kibillen az egyensúly, a domináns paradigma lassan kevesebb kérdésre tud érvényes választ adni, mint ahányra nem, és megjelennek a színen a trónkövetelő paradigmák, amelyek viszont igen. Majd elérkezünk a „fordalmi” szakaszba, amikor a rivális paradigmák egyike egyeduralomra

tör, harcba száll, új normákat állít fel, és megkísérli teljesen újrakeretezni a teljes diszciplínát. Végül elérkezünk a „paradigmaváltás” szakaszába, amikor már az új paradigma kiszorította a régit, elfoglalt minden a fontos hídfőállást, és a tudományág minden résztvevője

számára világos és elfogadott az új normarendszer; amikor a viszonyok konszolidálódtak, szépen átcsúszunk ismét a „normál” állapotba. Ha végigtekintünk ezen a modellen, szinte felkínálja magát az adaptációra, hisz a történelem számos birodalmának tündöklése és bukása szépen leírható ezzel a ciklus-min-tával. Ha a világrend kortárs dinamikájára alkalmazzuk a modellt, akkor adja magát, hogy a normál szakasz nem más: mint a liberális világrend unipoláris állapota, amely 1990-óta áll fenn, és létrehozott egy globális normarendszert, amelyet a nyugat katonai/gazdasági/kulturális erőfölénye és számos nemzetközi intézmény (mely ezt az erőfölényt szentesítette) garantál(t). Ennek a – riválisok nélkül maradt – hegemón globális paradigmának volt egy civilizációs küldetéstartalommal átítatott célhorizontja, melyen egy olyan világ képe jelent meg, melyben a föld lakosságának döntő többsége liberális demokráciában él, a kultúrák közötti kontúrok halványodnak és az átjárhatóság növekszik, a világkereskedelem prosperitása pedig akadálytalan. Ez az

utópisztikus projekció egyenesen következik a liberalizmus univerzalizmusából, ami nem leválaszthatatlan attribútuma a liberalizmusnak, de ebben a korszakban tagadhatatlanul szemléleti társutasa. Ebből következően a paradigma két fontos hajtóereje a globalizáció és a demokrácia-export; ez utóbbi liberális demokrácia extenzióját volt hivatott biztosítani, előbbi a kapitalizmusét. Sokáig úgy tűnt, hogy e kettő nem csak kéz a kézben jár egymással, hanem egyenesen katalizátorai egymás térhódításának. Ezen az ideán Kína felemelkedése ütött egy jó nagy részt, nemcsak azért, hogy bizonyította, hogy a kapitalizmus komoly teljesítményre képes a liberális demokrácia ölelése nélkül is, de saját felülről irányított államkapitalista rendszerét képes volt a globális kapitalizmus ellen felhasználni, kihasználva annak szabadság szintjét és irányítatlanságát. Ha ugyanis egy kapitalista tőkés a piaci ár feletti ajánlatot kap, akkor nem sokat fog hezitálni, és fittyet hány a

biztonságpolitikai megfontolásokra, vagy az ágazatok egyensúlyi kockázataira. Ezáltal felvásárlásokkal és agresszív kölcsönszerződésekkel Kína nem csak Afrikában, Közép-Ázsiában és a Közel-Keleten szerzett komoly (gazdasági) befolyást, de a nyugati világban is. A harmadik világban tulajdonképpen egy felpörgetett gazdasági kolonizációt hajt végre, és a világpolitikában is megváltozott a magatartása. Mára szuperhatalmi testtartást vett fel, és egyértelműen kihívóként lép fel. De nem a kína-kihívás volt az első, amely próbára tette az uralkodó világhatalmi paradigma erejét. Már 9/11

is erőteljesen jelezte, hogy vannak szereplők, amelyek nem hajlandók fejet hajtani e paradigma dominanciája előtt, majd a 2008-as világválság adott egy jókora pofont a nemzetközi pénzügyi rendszernek, amitől jellemzően a félperiféria országai fogtak padlót. Ezt követően az ISIS megjelenése festette

az égre ismét a huntingtoni víziókat, és okozott másodlagos hatásként menekültválságot Európában. A pandémia a globalizációnak vitt be egy mélyütést, az orosz-ukrán háború pedig arra mutatott rá, hogy a Nyugat elrettentő ereje drasztikusan lecsökkent. És ha ez nem volna elég, a világ számos pontján fel lángoltak a lefojtott konfliktusok (Hegyi-Karabah, Nyugat-Balkán, Gáza, Jemen). Azzal közhelyszerű felvetéssel indítottunk, hogy a világrend változóban van, most már csak az a kérdés, hogy melyik szakaszban vagyunk. A sodródás szakaszában? A modell-válság korszakában? Elértünk a forradalmi szakaszba? Esetleg már a paradigmaváltásnál tartunk? Egyáltalán kiléptünk a normál szakaszból? Nos talán abban teoretikus konszenzus teremthető, hogy igen, kiléptünk a normál szakaszból. Bár ez ellen is lehetne érveket felhozni szép számmal, de az tisztán látszik, hogy a normál állapot legfontosabb ismérve, a stabilitás, megbomlott, a korábbi normarendszer már messze nem érvényesül maradéktalanul, arról meg végképp nem beszélhetünk, hogy résztvevők

döntő többsége elfogadja a meglévő feltételrendszert. Minden bizonytal ki-
zárhatjuk a kuhni ciklus két utolsó elemét
is, a forradalmi szakaszt és a paradigma-
váltást, mivel a rivális paradigmák (mul-
tipoláris világrend; duális világrend)
még közelében sincsenek a trónfosztás-
nak. Talán akkor vagyunk a legközelebb

a valósághoz, ha azt
mondjuk, hogy valahol a
sodródás és a modell-vál-
ság határán vagyunk. Már
megjelentek a rivális para-
digmák, de még csak a
trónkövetelés szintjéig jutot-
tak, nem képesek verseny-
képes alternatív norma-
rendszert felmutatni, miköz-
ben az is nyilvánvaló, hogy

a felvetődő problémák egy részét már
nem lehet a megszokott paradigma
eszközkészletével megoldani. A követ-
kező évtized minden bizonytal arról fog
szólni, hogy egyértelműen átlépünk a
válság szakaszába, és ezek a paradig-
mák nyílt küzdelemben próbálják majd
érvényre juttatni saját normarendszerü-
ket.

Kuhn ciklikus teóriája nyilván csak megkötésekkel alkalmazható a világrend változásának megragadására, de az általa képviselt szemlélet megtanít minket arra, hogy magára a folyamatra koncentráljunk, és a szereplők mozgásnak kölcsönhatásaira alapozzuk megállapításainkat. Egy forradalmi fordulat onnan ismerhető fel, hogy a megismerés keretei megváltoznak; minden, amit addig zöldnek láttunk, az mostantól sárgának tetszik, amit pedig sárgának, az kékben pompázik. Nyilvánvaló, hogy ez a fordulóponthoz még nem érkezett el, de az is szembeötlő, hogy azok a tendenciák, amiket eddig határozott színekkel tudtunk felfesteni, mára sajátos reflexeket kaptak, és az elkövetkező időszakban hihetetlen izgalmas és kihívásokkal teli feladat lesz felismerni és értelmezni azt a folyamatot, mely során bizonyos jelenségek tónusa végérvényesen megváltozik, mások pedig képesek megőrizni eredeti árnyalatukat.